

*Dávid István:*¹

Az erdélyi orgonatáj fotográfusa – Buzogány Dezső orgonaképei (Mozaikok, nem csak zenéről)

The photographer of the Transylvanian Organ Landscape – Organ Photos made by Dezső Buzogány (Mosaics, not only from Music).

To take a photo inventory of the Transylvanian organs is not only a musical or artistic challenge. It is more important to have friendly relations between the organist – like researcher of the instrument – and the photographer of these marvelous artistic facades. In this article there are presented some pleasant mosaics, memories, remembrances from the past, about the beginning and getting stronger of such a professional collaboration with new and new experiences. In the book *Organ-Monuments in Transylvania* written by the organist István Dávid, there are more than 30 photos in the Picture Index, each made by prof. Dezső Buzogány. The number of offered photos was much more, some of them with historic value, as the situation changed ever since. This article included 6 Buzogány-photos from the Transylvanian Organ Landscape, made years ago, by the young pastor of Selye and Ádámos Reformed Congregations. And you will find here 6 organs, with a short history of each other as: Segesvár (Sighișoara), Ádámos (Adămuș), Agyagfalva (Lutița), Medgyes (Mediaș), Siménfalva (Șimonești), Kolozsvár (Cluj).

Keywords: church music, organs, memories, Buzogány Dezső

Amikor a neves és elismert professzor köszöntésére régi ismerősként, munkatársként vállalkozom, elkerülhetetlen a személyes, szubjektív hangvétele. Elnézést kérek ezért az olvasótól, de szakmai barátságunk okán és többszöri együtt gondolkodásunk immár beérett eredményeiben, feloldozást érzek az illetén indítás miatt.

¹ Károli Gáspár Református Egyetem. E-mail: david.istvan@kre.hu

Buzogány Dezsőt Segesváron ismertem meg, Erdély egyik legpatinásabb középkori városában, ahol lelkipásztor bátyám a teológiára készülõ fiatalembert jó tanácsokkal, majd lelkési ajánlással látta el. Egy közeli faluból származó segesvári ifjú és egy városi lelkési szolgálatra elhívott művészettörténész beszélgetésébe csöppentem, egy családi látogatás alkalmával. Kezdõ zenetanárként természetesen a liturgia hangszere, az orgona is szóba került, különös tekintettel a történelmi város két gyönyörű historikus hangszerére, a szász orgonakultúra ismert két gyöngyszemére. E kapcsolat a maga természetességével erősödött és az erdélyi egyházművészet környezetében érlelődött tovább.

A kolozsvári Teológia dísztermében egykor rendszeresen gyakoroltam. Itt egy értékes kis orgona állt, melyet a város evangélikus templomából vásároltak meg 1913-ban. Szerettem ezt a hangszert, masszív kemény billentése fizikailag megdolgoztatott, markáns intonációja és a régi hangszerekre jellemző patinás hangzása mindig inspirálóan hatott. A brassói Fekete templom hatalmas orgonáját építő berlini mester Carl August Buchholz tanítványa, Heinrich. Maywald építette 1841-ben. Kiválóan alkalmas volt a művekkel való ismerkedésre. Több alkalommal feltűnt, hogy a teológus-hallgatók, bebenyitottak a földszinti ajtón, vagy beültek egy kis zenét hallgatni. Később a karzatra is „felmerészkedtek.” Kifüggesztett órarend jelezte a gyakorlásra jogosultak pontos időbeosztását. Dezső is rendszeres „vendégem” volt. Igaz: ott inkább én voltam (és vagyok ma is) a vendég. Gyakorlásaim második emeleti helyszínére igyekezve, egy alkalommal meglepve tapasztaltam, hogy valaki az én általam korábban játszott egyik orgonaművet szólaltatja meg, „fül után”, emlékezetből idézve fel annak részleteit. Mondanom sem kell, hogy Buzogány-deák volt a „tettes,” aki egy idő után – jó házigazdaként – már valósággal gondomat viselte. Volt, hogy lapozásra kértem, vagy a hangszínek változtatását biztosító regiszterhúzó mozgatásában segédkezett – mindig önzetlenül. Egyik hosszúra nyúlt gyakorlásom alkalmával, kiflivel és joghurttal jelent meg – nehogy bármiben hiányt szenvedjen a hangzatokkal küszködő kollégája. Különös hangulata volt ezeknek a „zenés” találkozóknak a Maywald orgona klaviatúrája mellett. A hangszer billentyűit időnként szabályozni kellett, így a csavarokat határoló dísz-takaróléc belső oldalán régi neveket és tréfás ceruzabeírásokat fedeztünk fel, egykori hallgatók humorának lenyomatait: „X.Y, N.N. *cantor rusticus és regiszter tovatologató*” – szölt az egyik ilyen bejegyzés. Kettőnk akkori kapcsolatát, talán legjobban ez az időtálló – immár több évtizedes – humoros firka jellemzi.

Visszaköszön egy másik közös „szereplésünk”, egy esküvő előtti szituáció szülte rögtönzött sziporka. A Farkas utcai templom nagyszerű Angster orgonáján gyakoroltam Henry Purcell: Trumpet-Tune darabjának Marcel Dupré-féle átíratát. A rendkívül szuggesztív induló, különösen jól érvényesült a franciás trombiták által és fanfáros zengése hatásosan kelt életre a csodálatos akusztikában. Arra lettem figyelmes, hogy a mellettem „fülelő” későbbi professzor – Arany Jánost idézve – „hirtelen, egy iramodással a (karzat-) mellvédnél terem”, majd a meglepettségem parányi pánikszünetében felém fordulva ezt

harsogja: "Jó bé a Király! Embër!" Kedves pillanatkép. Talán akkor, ott, a lenyűgöző hangszer előtt beszélgettünk először arról, hogy milyen nehéz feladat lehet ezeket a szép, olykor hatalmas orgonahomlokzatokat fotózni. Későbbi munkakapcsolatunk ilyen élmények hatására formálódott.

Természetesen alakuló orgona-barátságunk egyik legkifejezőbb alkalmá a Marosvásárhelyi Kultúrpalota romantikus hangszerének restaurálását követő avatókoncert, pontosabban odautazásunk körülményei. Korábban többször jártam már Kozma Mátyás orgonaművészhez darabokat előjátszani. Mindig a hangversenyorgonánál találkoztunk a Palota dísztermében. Meghatározó zenei élményeim közé tartozik mindmáig a hatalmas romantikus Rieger-orgona, akkor még eredeti állapotában, eredeti játszóasztallal. 1913-ban épült, akkor az ország legjobb hangversenyorgonájaként. A reménybeli restaurálás mindenkit foglalkoztatott, megnyíló lehetőségének híre pedig hamar elterjedt Erdélyben. Így kapott családunk is meghívót a nagy eseményre, 1980 őszén. A Bethlen-bástya körül lehattunk, gépkocsival próbáltunk besorolni a Tordai-úti felkanyarodáshoz, hogy Vásárhelyre utazzunk feleségemmel. A zavaros közlekedési szituáció kellős közepén hirtelen Dezső barátunk állt előttünk, éppen ereszkedett lefelé a Tordai útról, otthona felé tartva." Hová-hová?" – kérdezte meglepetten. „Orgona-avatóra, Vásárhelyre!” – válaszoltam sietve. Öt másodperc múlva már a kétajtós „bogár”-ban ült és mi – egy eltérített bentlakóval gazdagodva – együtt kapaszkodhattunk neki a Feleki-tető macskaköves meredekének. Így utaztunk a rendszerváltás előtti Erdély egyik legnagyobb orgonatörténeti eseményére.

Az erdélyi orgonatáj kutatása során sok kollégától kaptam segítséget. A *Műemlékorgonák Erdélyben*² című monográfiámban több mint harminc Buzogány-fotó található, de az akkor felajánlott képek száma ennél magasabb. Ezekből állt össze az a kis „orgona”-csokor, melyet az olvasóval együtt a továbbiakban átnyújtani kívánok. A Nyárad-mente vagy a Küküllők völgye gyülekezeteinek orgonáit, a selyei majd ádamosi parókia fiatal lakójának önzetlen közreműködésével sikerült rögzíteni. Segesvári vagy medgyesi hangverseny-élmények után indultunk útnak, és az első időszakban még együtt próbálkoztunk a fotografálás ideális körülményeinek megteremtésével. Létra után szaladgáltunk, küszködünk a templomtérbe belógó csillárokkal és búzakoszorúkkal, nemegyszer ezek gazdáival, ha a stallumok tetejére kellett felmászni a cél érdekében. Emlegettük is az Egyházkerület egykori fotósát Kabay Bélát, akinek a hatvanas évek elején, még a templomok villamosítása előtt sikerült értékes belső felvételeket készítenie. Egy-egy hangszer már csak e fotókon látható.

Dezsővel később elváltak útjaink, de egyházművészeti és egyháztörténeti témákban az orgona mindmáig összekötő kapocs maradt közöttünk. A rendszerváltás után külföldi ösztöndíjas, majd teológiai tanár és tudományágát doktori szinten művelő egyetemi

² DÁVID István: *Műemlékorgonák Erdélyben*. Polis-Balassi, Kolozsvár-Budapest, 1996.

professzor lett. Ma, évtizedek múltán, az ő vezetésével egész kutatócsoport dolgozik egyházunk történeti értékeinek felleltározásán.³ Több száz orgona-fotó készült azóta az ő buzdítására, az egyháztörténeti kutatócsoport lelkes fiataljai által újabban készítették, szintén ide sorolhatók. Értékmentő munkájuk csak Bartók, Kodály, Lajtha népdalgyűjtéseihez hasonlítható. Tanítványainak egyike egyháztörténészként orgonatorténeti témában doktorált⁴ és megtisztelve éreztem magam, hogy – az előzményekre való tekintettel is – opponensként tanúja lehettem az utánpótlás felnövekedésének.

Az utóbbi időszak orgonatorténeti pillanatképei és felvételei – függetlenül attól, hogy kik készítették és szövegben, avagy képekben tudósítanak a sokszor szomorú valóságról – megnyugtató bizonyítékok számomra: Buzogány professzor kezében ma is „biztosan működik az objektív, jó és érzékeny filmtekercset használ és az előhívó is kiváló minőségű...”. Látja és láttatni tudja mindazt, ami egykor volt, és ami ma a valóság Erdélyben. Adja Isten, hogy még sokáig tehesse!

*

A Műemlékorgonák Erdélyben kötet számára készített Buzogány felvételek listája:⁵ Ádámos (U), Agyagfalva (R), Apold (E), Bözöd (R), Dicsőszentmárton (R), Gagy (U), Geges (R), Gyepes (U), Havad (R), Héderfája (R), Keménynagyszöllős (E), Kendilóna (R), Kisfülpös (R), Kolozsborsa (R), Kolozsvár (R-Belváros), Magyarfülpös (R), Magyarkirályfalva (R), Mája (R), Marosvécs (R), Medgyes (E), Nyárádmagyarós (R), Nyárádszereda (R), Segesvár (E), Segesvár (R), Siménfalva (R), Szamosújvár (R), Szék (K), Székelyderzs (U), Székelymuzsna (R), Szentábrahám (U), Szépkenyerűszentmárton (R), Torboszló (R), Válhíd (E).

Segesvár – Klosterkirche

Az erdélyi orgonaépítész 17. századi kiteljesedése a felvidékről származó Johannes Vest személyéhez köthető. Legrégebbi hangszereink ebből az időszakból maradtak ránk. Az eperjesi mester 1671-1673 között építette fel a nagyszebeni evangélikus székesegyház orgonáját. A korabeli leírások az ország legnagyobb hangszerének tartották.

³ BUZOGÁNY Dezső – SIPOS Gábor (szerk.): *A Történelmi Küküllői Református Egyházmegye Egyházközségeinek történeti katasztere, 1648-1800*. I-IV. Koinonia, Kolozsvár, 2008-2012.

⁴ SIPOS Dávid: *A történelmi dési, széki és görgényi református egyházmegyéek orgonáinak története*. PhD értekezés. Babeş-Bolyai Tudományegyetem Kolozsvár 2016.

⁵ Rövidítések: (R) - református, (E) - evangélikus, (U) - unitárius

A segesvári domonkosok egykori temploma számára (ma Klosterkirche) 1680-ban egy valamivel kisebb orgonát készített, mely megkapó hasonlóságot mutat korábbi munkájával. Mindkét orgona díszes homlokzatát Jeremias Stranovius és Paul Demosch készítették. Vest orgonájának belsejét 1905-ben a Rieger & Jägerndorf cég romantikus stílusban átépítette, homlokzata azonban eredeti állapotában maradt.

Ádámos – Unitárius templom

„Az ádamosi gyülekezet 1836-ban leelőlegezett 103 magyar forinttal egy orgonát, de csak 1839-ben vehette át azt. Közadakozásból készenlétben áll a pénz, gabona, majorság, bor, de a hosszúra nyúlt beszerzési gond okát nem ismerjük. Elszámolnak 12 fuvart

Segesvárra, 5 fuvart Berethalomba és Százkézdre is egy követnek napidíjat fizettek. A festetlen leszállított, 6 változatú orgonát segesvári mester, Goosz János készítette.”⁶

Agyagfalva – Református templom

„1839. Május 23. Egy Új orgonának készítése végezt szegődött meg ezen Agyagfalvi Eklésia Brassó Vidéki Keresztényfalvi Schwáb Mártonnal 1300 m. forintokban és 10 Kőből Búzában, kulináréra minden gazdtól egy tyúk és 10 tojás... A fa munkáját azelőtt

⁶ SIMÉN Domokos: *Régi orgonák és énekkarok a volt küküllői egyházakörben.* In. Keresztény Magvető 94. Kolozsvár 1988/2. 87.

jó rendire megkészítették volt... ezen év November hónapja 10. Napján... fel is szenteltetett.”⁷

Medgyes – Evangélikus templom

Az orgona építője Johannes Hahn (1712. Lőcse – 1783. Nagyszeben). A felvidéki mester 1743-ban dolgozott először Erdélyben a nagysinki orgonán. 1746-ban telepedett le Nagyszebenben, orgonáinak száma meghaladja a 40-et.⁸ Főleg nagyméretű pozitívokat

⁷ Agyagfalvi Protocollum 20.

⁸ Hermann BINDER: *Orgeln in Siebenbürgen*. Kludenbach 2000. 37-38.

épített, számost közülük református templomokban találunk. Ismertebb hangszerei: Kolozsvár (Szt. Mihály templom – 1753), Kolozsvár (Farkas-utcai templom – 1765), Marosvécs (Református templom – 1757) Legnagyobb orgonáját Medgyesen építette fel 1755-ben.

Siménfalva – Református templom

Johannes Prause sziléziai származású orgonaépítő 1780 körül alapított műhelyt Brassóban és 1800-ig csaknem 30 orgonát épített.⁹ Kiemelkedő értékű alkotása a besztercei evangélikus templom számára készült. Egy kisméretű hangszere – már átalakított állapotban

⁹ Hermann BINDER : im. 79-81.

– a brassói Csioflek orgonajavító testvérek közvetítésével került Siménfalvára. Ezer koronáért vették, és a templom felszentelésének századik évfordulóján szólalt meg először, 1906. július 1-én.¹⁰ Érdekességként feljegyezték, hogy 1918-ban az orgona azért menekült meg a kötelező orgonasíp-rekvirálástól, mert Szász Károly lelképásztor bezárta a templomot, és a bizottság érkezése előtt elutazott.¹¹ A jelen felvétel történeti értékű, a hangszer még az árvíz előtti állapotában mutatja. 2006-ban Papp Zoltán székelyudvarhelyi orgonaépítő restaurálta és a templom újjáépítése után eredeti formájában állította helyre.

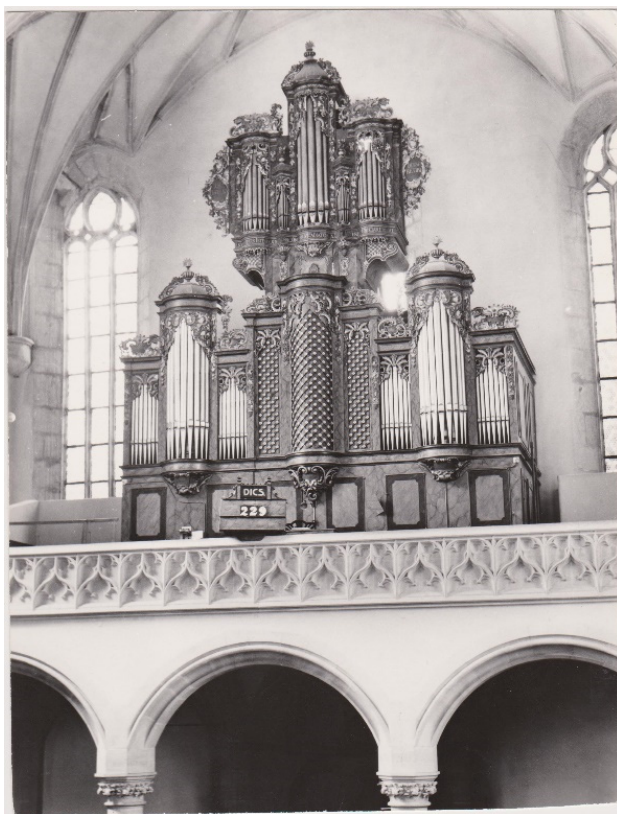
Kolozsvár – Farkas utcai templom

A templom történeti adatai között a legrégebb orgonaadalék 1534-ből származik. Ekkor említik az obszerváns ferencesek kolostorának orgonistájaként Kassai Bonaventurát.

¹⁰ Egyh. jkv.I/2.115,116.

¹¹ Az Erdélyi Református Egyházkerület 1977-es orgona összeírása.

A reneszánsz hangszer megsemmisült, azonban a függesztett orgonakarzat és a sekrestyeajtó fölötti emeleti bejáró nyomait a legutóbbi restaurálás során, a szentély déli falán sikerült láthatóvá tenni.¹² A templom második hangszerét Johannes Hahn, a megyesi orgona kapcsán már említett nagyszzebeni orgonaépítő készítette. 1765-ben állították fel a templom keleti részében. A reformátusok számára készített hangszerek legelső ma is meglévő példánya. Festéséről, 270 magyar forint értékben, 1766-ban kötöttek szerződést „Szebenbe(n) lakó Honestus Kép-íróval Johannes Weiss ökegyelmével.” A hangszer mai formáját 1913-ban nyerte el. Az előző évben felépített nyugati kőkarzatra Angster József pécsi orgonaépítő egy 24 regiszteres új hangszert készített. A Műemlékek Országos Bizottsága azonban felfigyelt a díszes 18. századi szekrényre és ezért az épülő orgona megtervezésénél figyelembe kellett venni a régi stíluselemeit. Az új hangszer és a csúcsában elhelyezett régi orgonaszekrény impozáns összképe, felépítése óta változatlan.

¹² Az orgona történetével bővebben foglalkozik: DÁVID István: *A kolozsvár-belvárosi (Farkas utcai) református templom orgonájának centenáriuma*. In: *Református Szemle* (2013./6) 662-680.

Felhasznált irodalom

- Az Erdélyi Református Egyházkerület 1977-es orgona összeírása.
BINDER, Hermann: *Orgeln in Siebenbürgen*. Kludenbach 2000.
- BUZOGÁNY Dezső – SIPOS Gábor (szerk.): *A Történelmi Küküllői Református Egyházmegye Egyházközségeinek történeti katasztere, 1648-1800*. I-IV. Koinónia, Kolozsvár, 2008–2012.
- DÁVID István: *Műemlékorgonák Erdélyben*. Polis–Balassi, Kolozsvár–Budapest, 1996.
- DÁVID István: *Erdély XVIII. századi orgonaépítésze és hatása a magyar református egyházban*. DLA értekezés. Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, Budapest, 2001.
- DÁVID István: *A kolozsvár-belvárosi (Farkas utcai) református templom orgonájának centenáriuma*. In: *Református Szemle* (2013./6)
- SIPOS Dávid: *A történelmi dési, széki és görgényi református egyházmegyék orgonáinak története*. PhD értekezés. Babeş-Bolyai Tudományegyetem Kolozsvár 2016.
- SIMÉN Domokos: *Régi orgonák és énekkarok a volt küküllői egyházkörben*. In: *Keresztény Magvető* 94. Kolozsvár, 1988/2.

Dávid István:¹

The Organ Building Art in the Hungarian Reformed Church²

Analysing the organ building activity in the Hungarian Reformed Church we have to start from the age of Reformation. We have an 'organ' which dates back before the Reformation: a wall painting from the end the 14th century, the portativ from Nagygalambfalva (Transylvania).³

One of the most exciting periods of European organ history is at the end of the 15th century and the first part of the 16th century. We know the types of several organs used mostly in Germany and Holland in the religious services of that time (Blockwerk, Regal, Positiv). We are sure that the new development of the instrument, namely the connection of these types and the appearance of the so-called and well-known „church organ” with 2 or 3 keyboards started in the 16th century too, at the same time as the Reformation. Therefore, the several directions and differences of religions had a great influence on organ building.⁴

The Hungarian Reformed Church, as a result of the Puritan conception, did not approve of instrumental music in their liturgy. Therefore, it is important to mention the opinion of such personalities of the Reformation as: Luther, Zwingli, Calvin and István Geleji Katona, the bishop of Calvinist orthodoxy till 1633 in Gyulafehérvár (Transylvania). Some communities and ministers – even in our days – are not able to make a balance between Calvin's opinion and the actual situation. It is well known, that Calvin was against the use of the organs in services, but at the same time, not against the arts and music, which – in his words – is 'gratia generalis' given by God to humanity.

We have sources about the opinion of Hungarian synods from Debrecen, from 1562 and 1567. So, the 17th century is an „organless period” among the Hungarian Reformed communities, but some equipment, for example, a special music stand ('singing

¹ Károli Gáspár Református Egyetem. E-mail: david.istvan@kre.hu

² Presentation on the International Organ Conference: *Organbuilding in Central Europe*, organized in Ruzomberok (Rózsahegy) Slovakia, 21-th of October 2005.

³ István DÁVID: *Műemlékorgonák Erdélyben.* (Organ-Monuments in Transylvania) Polis-Balassi, Kolozsvár-Budapest, 1996.

⁴ István DÁVID: *Erdély 18. századi orgonaépítészete és hatása a magyar református egyházban.* (The Transylvanian Organ Building of the 18th century, and its influence in the Hungarian Reformed Church.) DLA dissertation, Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, Budapest, 2001.

chair') for the cantor shows the presence of an active Gregorian chant in early protestant church music. The Reformed Congregations issued an interdiction which allowed the use of organs in churches only after the synod of Bögöz (Mugeni) in 1761, while the Unitarian Churches only after 1806. Therefore, their first organs were used ('second-hand') instruments with great historic value from the previous centuries. The first organs used in the Hungarian Reformed liturgy were built in Transylvania, but we cannot speak about political borders, when we are discussing organ making. Many of these instruments made by builders like Johannes West (from Banska Bystrica to Hermannstadt), Johannes Hahn (born in Levoca, in 1712), Johannes Prause (origin from Silesia), or later, István Kolonics (from Bácska –Yugoslavia) demonstrate this. In the history of organ building we can discover a remarkable instrumental migration, mostly from the Saxon Lutheran Church to the Hungarian communities in Transylvania and from the Catholics to Calvinists in Hungary.

The number of organs in the Reformed Church of Hungary and Transylvania can be estimated at about one and a half thousand, the exact number is unknown yet.

Actually, we have the list of those organs which had been bought by the Reformed and Unitarian congregations after the 1761 synod, and we also have the order of appearance and spread of organs in the Hungarian Reformed Churches. We know – more or less – exactly when and where the first organ of each congregation had been built: from the middle of the 18th century to the beginning of the 19th century in the area of Transylvania and Partium, and from the 19th century in the territory of modern Hungary. So, we can say that the appearance of the instrument for the Hungarian Reformed communities started from the Carpathian Corner in Sepsiszentgyörgy in 1753, and slowly –in nearly 100 years – its use was accepted by all the Reformed churches of Hungary. Between 1750–1800 about 50, between 1800–1850 more than 150 organs were built in Transylvania. There were some exceptions in Hungary too: we know about organs from Debrecen College in 1764 and in Golop (1728).

Appearance and spreading of organs (1728–1840)⁵

Transylvania		Hungary	
		1728	Golop
1753	Sepsiszentgyörgy		
1756	Köpec		
1757	Kézdivásárhely Marosvécs		
1760	Erdőfüle		
1761	Bögöz Kendilona?		
1762	Felsőboldogfalva		
		1764	Debrecen Kollégium (Positiv)
1765	Kolozsvár – Central Church		
1768	Torda-Ótorda		
1769	Szilágysomlyó		
1770	Bonyha Szék		
1771	Nagyölyves		
1774	Nagyercse		
1775	Kolozsvár-Alsóváros		
1776	Rugonfalva		
1777	Bágy		
1778	Déva		
1780	Dés		
1781	Bonchida		
1782	Patakfalva		
1784	Szászrégen-Magyarrégen Nagybánya?		
1785	Piskolt		
1786	Illyefalva Nagyszeben Magyaró		
1787	Sepsiszentgyörgy-Szemerja		
1788	Marosvásárhely Zilah		
1789	Nagyborosnyó		
1790	Koronka Középjáta		
1791	Sárosmagyarberkesz		
1792	Nagykend		

⁵ The list was recently completed with new researches by the PhD dissertation of Dávid SIPOS: *A történelmi dési, széki és görgényi református egyházmegyék orgonáinak története.* (The Organ History in the Historical Reformed Church Counties (Districts) of Dej, Sic and Gurghiu.) Babeş-Bolyai University, Kolozsvár, 2016.

Transylvania		Hungary	
	Marosfalu Pókakeresztúr		
1793	Nagygalambfalva Székelyvaja		
1794	Somosd		
1796	Kovászna Magyarigen		
1797	Nagybacon		
1798	Bánffyhunrad		
1799	Bibarcfalva Magyarbikal Szászcsávás		
1800	Dálnok Zsibó Betlen		
1802	Héderfája		
1803	Balavásár Etéd Almásmálom		
1805	Kányád Magyarvalkó		
1807	Magyar királyfalva	1806	Soltvadkert ?
1809	Felsősófalva Székelyszenterzsébet	1808	Hajdúböszörmény
1810	Kökös		
1811	Nagyenyed Székelymuzsna	1810	Mályinka
1813	Kalotadámos	1811	Mohács Kecskemét
1814	Farcád Kelemtelke Szatmárnémeti	1813	Siklós
1815	Harasztos		
1816	Erdőcsinád?	1816	Átány
1817	Görgényszentimre	1817	Hajdúszoboszló
1818	Abafája Rákosd Mezőkeszű		
1819	Zsobok Ördögösfüzes		
1820	Harangláb Holtmaros Szilágyzovány	1820	Bükkábrány Gerjen
1821	Petek	1821	Gyula Miskolc – Kossuth Street Szeremle

Transylvania		Hungary	
1822	Kőröspatak Torda-Újtorda		
1823	Magyarvista Alsóbölkény Melegföldvár Retteg		
1824	Bodos	1824	Dömsöd
1825	Tancs		
1826	Havad	1826	Solt
1827	Kolozsborsa		
1828	Magyarlóna Nagybánya	1828	Fülöpszállás
1829	Somkerék		
1830	Vámosgálfalva	1830	Budapest Kálvin Square Hódmezővásárhely Debrecen – Kollégium (Oratórium)
1832	Magyarkecel Bálványosváralja		
1833	Magyarfenes Nyáradkarácsony-Folyfalva Szászníres	1833	Szalaszend-Szala
1834	Kolozs Szolokma		
		1835	Túrkeve
1836	Fiatfalva Küsmöd Türe		
		1838	Debrecen – Great Church
1839	Agyagfalva Sepsiszentkirály Szövérd Körtvélyfája	1839	Tata
1840	Marosbogát Mezőcsávás Válaszút	1840	Berettyóújfalu Hódmezővásárhely New Church

We have documents about two registrations of organs: the first from 1885,⁶ the second from the end of the 20th century (1977, 1985-1987). Let us see the number and the development of organs in each districts of the Reformed Church.

⁶ János BOGÁR: *Adatok az orgona történetéből*. Református Egyház, 1974, 236.

The organs in the Hungarian Reformed Church

Districts	General Registration 1885			Recent registrations			
	Congregations	Organs		1977	1985	1987	Total
			%				
Transylvania (Kolozsvár)	530	268	50,56	373			373
Partium (Nagyvárad)						114	114
Transylvania total:	530	268					487
Danube (Budapest)	252	84	33,33		190		190
Tiszáninnen (Miskolc)	347	35	10,8		146		146
Tiszántúl (Debrecen)	556	110	19,78		229		229
Transdanubian (Pápa)	288	20	6,94		135		135
Hungary total:	1443	249	17,26		700		700
Total:	1973	517	26,20				1187

These marvellous and monumental instrumental buildings can be contrasted to the products of several small workshops developed from the middle of the 18th century on. Their presence in Reformed Churches make some rustic and lovely original pieces. These creations are valuable complementary pieces of the European craft of organ-making.

The 20th century brought important changes to Europe and Transylvania accordingly. The two world-wars, then the economic depression and the political limitations made organ-making impossible. Fortunately, poor financial means prevented the existing musical instruments from being rebuilt in the less stylish 20th century style. 1990 is the beginning of new possibilities and new problems too.

So, after 250 years, we have organs – as Luther sad 'Sic nos habemus organa propter iuventutem... – because of our childishness'. But not only because of our childishness! The value of these instruments is over 25-30 thousand million Ft.

We hope that the Hungarian Reformed Church will find a way how these marvellous instruments can be used in the liturgy of our time, and in the future.